

Hikmet Yurdu, Yıl: 6, C: 6, Sayı: 11, Ocak – Haziran 2013/1, ss. 243-259

Bir Hatip Olarak Hz. Peygamber*

The Prophet as a Preacher

Yrd. Doç. Dr. Murat Gökalp
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fak. DİKAB
muratgokalp@gmail.com

Özet

İnsanlığa hidayet rehberi olarak gönderilmiş bütün peygamberler, tebliğ ve tebyîn vazifelerini yaparken dil'in tüm unsurlarını en iyi şekilde kullanmışlardır. Hz. Peygamber (a.s) da onlardan biridir.

O, hem muhataplarıyla konuşması esnasında hem de hutbelerini îrad ederken, müspet iletişimin tüm vasıtalarından gereğince istifade etmiştir. Kendisini *muallim* olarak nitelendirmesi de, öğretim ilke ve yöntemlerinin tarafından bi-hakkın kullanılmış olduğunun apaçık göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Hitabet, Hutbe, Muallim, Dinî İletişim, Tebliğ ve Tebyîn

Abstract

All the prophets sent to mankind as a guidance, have used all the elements of language in the best way when they make the notification and explain about religion. The Prophet is one of them.

During his speech with their counterparts and revenuing the sermon Muhammad benefits instruments of affirmative communication as required. Characterization of himself as teacher training, it is clear indication that the principles and methods of teaching used duly by himself.

Key words: Rhetoric, Sermon, Religious Communication, Notification and explain

Giriş

Yaratılan ilk insanın yeryüzünde iskân edilmesiyle başlayan insanlık âlemi, Yüce Yaratıcı'nın murâd-ı ilâhîsiyle aynı zamanda ilk Allah elçisi Hz. Adem (a.s) ile de tanışmıştı. O andan son peygamber Hz. Muhammed (a.s)'a kadar insanlığa hidayet rehberi olarak gönderilen bütün peygamberler, ilahî vahyin *tebliğ* ve *tebyîn*'i ile memur idiler.¹

* Makalemiz, **İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki** isimli Yüksek Lisans (Ankara 2001) çalışmamızın ilgili bölümünün kısmen gözden geçirilmiş halidir.

¹ İbrahim, 14/4.; Fussilet, 41/44.

Memuriyetlerinin bu noktasında dikkat edilmesi gereken husus; bu vazifelerinin ancak fiiliyâtı reddetmeksizin - *lisân'*ı kullanarak yerine getiriliyor olmasıdır.²

İnsanlık âlemi içerisinde *eşref* ve *ahsen* sıfatlarıyla kâmilten muttasıf olan yegâne varlık Hz. Peygamberimiz'dir. Kaldı ki, Allah Teâlâ'nın Kelâm sıfatının da kemâliyle kendisinde tecelli ettiği şahıs, yine *cevâmiu'l-keîm*³ (a.s)'dır.

"Ben de ancak bir muallim olarak gönderildim."⁴ buyuran Hz. Peygamber, eğitici ve öğretici vasfını bizzat kendisi ifade etmiştir. Bu vasfın fonksiyonel olabilmesinin en önemli unsurlarından biri, şüphesiz ki, dil'dir. Dil, konuşmak sûretiyle maksadı muhataplara aktarabilmenin vazgeçilmez bir yolu olduğuna binâen, konuşmanın/hitâbın içerdiği maksadın buharlaşmaması için de, hitap edenin bir takım iletişim enstrümanlarını söz ile birlikte kullanımının da önemi inkâr olunamaz. Bu cümleden olmak üzere, Hz. Peygamber'in söz ile iletişiminin temel hususiyetlerini, sözünün tesirini etkin ve canlı kılan ve de sözle birlikte var olup da muhatabın *anlama* amelîyesine tesir eden usûl ve tavırlarını zikretmeye geçebiliriz.

A. Hitâbet ve Hutbe

Arapça bir kelime olan hitâbet; (خطب يخطب خطابة) kökünden gelir. Lügat itibariyle; seci'li ve mensur söze, belli bir konuda yapılan ve başlangıcı ile sonucu bulunan konuşmaya⁵ denildiği gibi; "*fesahat ve selâsetle nutk irâd etme*",⁶ "*hutbe okuma ve güzel söz söyleme sanatı*"⁷ "*vaaz*"⁸ gibi anlamlar için de kullanılır.

İstilâh olarak ise; "Bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etki-

² Çakan, İsmail Lütfi, "*Hitabet ve İrşad Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri*", *Din Öğretimi Dergisi*, Ankara 1988, sy. 15, s. 50.

³ Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buharî*, I-VIII, thk. Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz, Dâru'l-Fikr, I. bsk., Beyrut 1991, *Ta'bir*, 22., *İ'tisâm*, 1.

⁴ İbn Mâce, Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, I-II, thk. Muhammed Fuâd Abduldâkî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., *Mukaddime*, 17.

⁵ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemalüddîn, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1990, I/361., H-T-B md.; Muhammed Ebu Zehra, *el-Hatâbe, Usûluhâ Târîhuhâ fi Ezheri Usûrihâ Inde'l-Arab*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, t.y., s. 15.; Kutayfî, Ömer, *Hutabu'r-Rasûl, Cem'uhâ ve Tevbühâ ve Dirâsetuhâ*, I. bsk., Tunus 1990, s. 9.

⁶ Sâmi, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 584.

⁷ Yeğîn, Abdullah ve diğerleri, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, Türdav, İstanbul 1995, s. 371.; Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., XV. bsk., Ankara 1998, s. 374.

⁸ Safsâfî, A. Mursy, *Türkçe-Arapça Büyük Lûgat (Safsafy Sözlüğü)*, Çağrı Yay., II. bsk., İstanbul 1983, s. 176.

leyici konuşma veya güzel konuşma sanatı"⁹ yahut bir diğer ifadeyle, "bir kimsenin inandığı, bağlandığı bir gerçeğe, toplumu da inandırmak için bütün kişiliğini kullanarak yaptığı telkin konuşması"¹⁰ manasında kullanılır. Bu sanatı icra edene "hatîb", yaptığı konuşmaya ise "hitâbe" yahut "hutbe" adı verilir.¹¹

Hitâbe gibi (خطب) H-T-B kökünden masdar olan hutbe (الخطبة) de; söz söylemek, konuşmak gibi anlamlara gelmektedir. Bunun içindir ki, (خطب على القوم خطبة) "topluluk bir konuşma yaptı", (خطبْتُ على المنبر خطبة) "minberde bir konuşma yaptım, hutbe irad ettim" denilir.¹²

Terim olarak ise; "hatip tarafından irad edilen mev'iza veya hitâbedir"¹³ şeklinde tanımlanabileceği gibi, "Cuma ve bayram namazlarında, cemiyet ve meclislerde dînî, ilmî, siyâsî olarak mühim mevzular üzerine irad edilen sözlere de itlâk olunur."¹⁴

Bu tanımdan hareketle diyebiliriz ki hutbe; "toplumun her kesimine dînî bilgi veren, hayatı yorumlama becerisi kazandıran, ortak dînî ve millî değerleri aşıl原因an; dinin kardeşlik, özveri, hoşgörü gibi meziyetlerini kazandıran, dînî pratiklerin usûlüne uygun yerine getirilmesine yardımcı olan"¹⁵ yaygın din eğitiminin vasıtalarından da biridir.

a) Hitâbetin Konusu ve Amacı:

Yukarıdaki tanımından da anlaşılacağı üzere hitâbetin amaç ve konusunu bir bakıma, hatip ve muhataplarının içinde buldukları şartlar belirlemektedir. Dolayısıyla da şartlar neyi ilzam ediyorsa, o söylenecektir. Buradaki amaç; ya konuya nispeten mu-

⁹ Kaya, Mahmut, "Hitâbet", İ.A., T.D.V., İstanbul 1998, XVIII/156-8.; Ayrıca bkz. Kazancı, Ahmet Lütfi, **Peygamber Efendimizin Hitâbeti**, Marifet Yay., İstanbul 1980, s. 17-18.; Savran, Ahmet-Demirayak, Kemal, **Arap Edebiyatı Tarihi-Câhiliye Dönemi**, A.Ü.F.E.F.Y., Erzurum 1993, s. 113.

¹⁰ Sunguroğlu, Kerim, **Türkçe Kompozisyon (Söz ve Yazı Tekniği)**, Elazığ 1970, s. 33.; Özdemir, Emin, **Sözlü-Yazılı Anlatım Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s. 230.

¹¹ İbn Manzûr, a.g.e, I/361., H-T-B md.; Kaya, Mahmut, a.g.m., XVIII/156.; Çakan, İ. Lütfi, **Dînî Hitâbet (Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri)**, M.Ü.İFAV.Y., İstanbul 1998, s. 15, 27.; Wensinck, A.J., "Hutbe" , İ.A., M.E.B., Eskişehir 1997, V/I/617.; Görgülü, Hasan Ali, "Hz. Peygamber'in Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları", S.D.Ü.İ.F.D., 1996, sy. 3, s. 171.

¹² İbn Manzûr, a.g.e., I/361., H-T-B md.

¹³ Çakan, a.g.e., s. 27.

¹⁴ Halim Sabit, "Hutbelere Dair, Kable'l-Bi'seti Hutbe", **Sırat-ı Mustakîm**, c.I, adet 6,1324, I/88.

¹⁵ Doğan, Recâi, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", **Dînî Araştırmalar**, c.I, sy. 2, Ankara 1998, s. 8.

hatapları bilgilendirmek ya da hatibin kendi fikir, dava ve inanç dünyasını ikna edici bir surette muhataplarına telkin ve -özellikle de- kabul ettirmektir.¹⁶

b) Câhiliye Araplarında Hitâbet:

İslâm öncesi Arap toplumunun genel anlamda hayat anlayışını yansıtmak üzere kullanılan “Câhiliye çağı” tabiri¹⁷, daha çok onların “din hususundaki”¹⁸ cehaletlerini tasvir etmek üzere kullanılır olmuştur. Dönemin, “din” noktasında içinde bulunduğu cehalete paralel olarak eğitim-öğretim açısından durumu da, yine aynı şekilde iç karartıcıdır. Arap yazısı henüz gelişmemiş olduğu için, Araplar özellikle sözlü edebiyat alanında maharet kazanmışlardı. Zira, “insanlar arasında yazı taammüm etmeyen zamanlarda her bilgi rivayete istinâd”¹⁹ etmek zorundaydı. Bu sebeptendir ki, Araplar da İslâm öncesi dönemde rivayeti ehemmiyetle telâkki etmişler ve tabii olarak da şiir ve hitâbet sahasındaki maharetleri ile diğer milletlerden temeyyüz etmişlerdi.²⁰

Buna sebep olarak ise; Arapların edebiyatı seven, maneviyâta meftûn ve saharalarda yaşayan göçebe bir kavim olmaları öne sürülür. Çünkü “göçebe hayatıyla yaşayan her kavim kendi âbâ ve ecdadının durûbu’l-emsâl ve cevâmiu’l-kelim kabilinden olan sözlerini, hikâye, kıssa ve esâtirini, şiir ve eski zamanlara ait ahvâl-i tarihiyesini nakil ve rivayete”²¹ büyük önem vermiştir. Ugan, Arapların sözlü edebiyat sahasındaki üstünlüklerine yukarıdaki

¹⁶ Bkz. Çakan, a.g.e., s. 15-16.; Doğdu, Süleyman, **Dînî Hitâbet**, Ankara 1984, s. 15 vd.; Furat, A. Subhi, **Arap Edebiyatı Tarihi I-Başlangıçtan XVI. Asra Kadar**, İ.Ü.E.F.Y., İstanbul 1996, s. 96.; Yüce, Abdulkahim, **Konuşma Sanatı ve Hitabet**, Işık Yay., II. bsk., İstanbul 2011, s. 13-20.; M. Ebu Zehra, a.g.e., s. 15.; Muhammed İbrahim, (إنَّ الخطابة أشدَّ الأنواع الأدبية إقناعاً وتأثيراً) sözüyle hitâbetin bu tesir gücünü dile getirmektedir. Bkz. Muhammed İbrahim Muhammed İbrahim, **el-Cânibu’l-İ’lâmî fî Hutabi’r-Resûl**, el-Mektebetü’l-İslâmî, I.bsk., Beyrut 1986, s. 12-5.

¹⁷ Bkz. Sarıçık, Murat, “Zann-ı Câhiliyye ve Hükm-i Câhiliyye”, **S.D.Ü.İ.F.D.**, 1994, sy. 1, s. 85.; Câhiliye kelimesinin mana ve menşe’i hakkında geniş bilgi için bkz. Danışman, Nafiz, “‘Câhiliyye’ Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”, **Ank.Ü.İ.F.D.**, 1958, sy. I-IV, V/192-7.; Tülücü, Süleyman, “‘Câhiliyye’ Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”, **A.Ü.İsl.İ.F.D.**, Ankara 1990, sy. 4, s. 279-285.; Fayda, Mustafa, “Câhiliyye”, **İ.A., T.D.V.**, İstanbul 1993, VII/17.; Uğur, Müctebâ, **Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu**, Çağrı Yay., İstanbul 1980, s. 1 vd.

¹⁸ Seydişehrî, M. Es’ad, **Tarih-i Dîn-i İslâm**, sad. A. Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, **İslâm Tarihi**, Marifet Yay., İstanbul 1995, s. 147. Aynı mealde olarak, Câhiliyye kavramından neyin kastedildiği hususundaki görüşünde Câbirî şöyle demektedir: “‘Cahiliyye’, İslâmî bir kavram olup bununla sadece bu dönemde yaşayanların bilgisizlik ve cehaletleri değil daha ziyade cehaletin doğurduğu ve onunla birlikte gelen kargaşa, toplumsal siyasî yaptırım gücünün (devlet) ve ahlâkî yaptırımın (din) bulunmayışı gibi olgular kastedilmektedir.” Câbirî, Muhammed Âbid, **Tekvînü’l-Akli’l-Arabî**, çev. İbrahim Akbaba, **Arap Aklının Oluşumu**, İz Yay., İstanbul 1997, s. 79.

¹⁹ Ugan, Zakir Kadirî, “Dînî ve Gayr-ı Dînî Rivayetler”, **D.F.İ.F.D.**, 1926, sene I, sy. 4, s. 133.

²⁰ Câhuz, Ebu Osman Amr b. Bahr, **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, çev. Ramazan Şeşen, T.K.A.E.Y., II.bsk., Ankara 1988, s. 49-50.; Ugan, a.g.m., s. 140.; Goldziher, Ignace, **Klâsik Arap Literatürü**, çev. Azmi yüksel-Rahmi Er, İmaj Yay., I.bsk., Ankara 1993, s. 17.

²¹ Ugan, a.g.m., s. 140.

sebeplere ilaveten, bir sebep daha kaydetmektedir ki, ona göre bu “*esas sebep*”dir. Bu cümleden olarak o, esas sebebi, Arapların içtimâî hayatlarında ve coğrafi ahvalinde aramak lazım geldiğini ifade etmektedir.²² Onu bu kanaate sevk eden âmil ise, yine kendi ifadesiyle; “*Arapların rivayet etmiş oldukları şiirlerin, hikâye, kıssa, menkibe ve esâtîrin ekseriyetle medh veya zem, kabilelerin ve ulusların siyâdeti ve asaleti, kabileyi müdafaa, ahvâl-i tabîiyeyi tavsif, atlarını, kılıçlarını, av maharetlerini tarif gibi mevzulardan ibaret*”²³ olmasıdır

O halde câhiliye dönemi, edebiyat zaviyesinden hareketle yazıya nispetle söz’ün gelişme kaydettiği bir tarih dilimini ifade etmektedir.²⁴ Yukarıdan itibaren zikredtiğimiz mezkûr sebepler de dikkate alındığında, zorunlu olarak söz’e dayalı şiir ve hitâbetin gelişme göstermesi tabii olması gibi, Arapların tüm zihnî donanımlarını hıfz ve rivayete sarf etmiş olmaları da yadırganacak bir durum olarak görülemez.²⁵ Öyle ki, “*Arap, kendi kabilesini bir araya ve bir fikre toplamak, düşmanlarına galebe etmek, emvâlini, ailesini, efrâdını ve sürülerini muhafaza etmek için kabile şiirlerini rivayet eden ravilere muhtaç olmuştur.*”²⁶

Bununla birlikte, gerek Mekke’de ve gerekse Medine’de varlıklı ailelerin, çocuklarına yazı öğretmelerini zorunlu kılabilecek güçte bir içtimâî baskıdan söz etmek de mümkündür. Zira Araplar, iyi yüzen, güzel ok atan ve okuma-yazma bilenlere “*kâmil*” lâkabını verirlerdi.²⁷ Bu, Arapların okur-yazarlara itibar ettiklerine bir delil olmakla beraber, yine de okuma-yazma oranının düşük oluşu, yukarıda zikrolunan sebepler neticesinde yazıya fazla ihtiyaç hissedilmediği şeklinde değerlendirilebilir.

²² Ugan, *a.g.m.*, s. 140.; Ayrıca bkz. Butrus el-Bustânî, *Üdebâü’l-Arab fi’l-Câhiliyyeti ve Sadri’l-İslâm*, I-IV, Dâru Nazîr Ubûd, Beyrut 1989, I/41.; Huart, Clement, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, çev. Cemal Sezgin, Ankara, t.y., s. 10-13.; Sancak, Yusuf, *Hız. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yay., Erzurum 1999, s. 16, 32.

²³ Ugan, *a.g.m.*, s. 140.

²⁴ Belâzurî’ye göre, Mekke’de on yedi kişi okur-yazar idi. Krş. Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Fütûhu’l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, K.T.B.Y., I.bsk., Ankara 1987, s. 691. Ancak, Şakir Gözütok’un yaptığı araştırma sonuçlarına göre ise, Hz. Peygamber’in peygamberliğini ilan etmesinin akabinde Mekke’de okur-yazar sayısı yirmi yedidir. Okur-yazar olan Varaka b. Nevfel, peygamberliğin ilanından önce vefat ettiğinden bu sayıya dahil edilmemiştir. Medine’de ise Câhiliye döneminde okuma-yazma bilen on sekiz kişi bulunmaktadır. Bkz. Gözütok, Şakir, “*Câhiliye Dönemi Aydınlarının İslâm’a Karşı Tutumları*”, *Y.Y.Ü.İ.F.D.*, 1988, yıl 2, sy. 2, s. 185 vd.; Nitekim A’zamî de Mekke’de on yedi kişinin okur-yazar olduğuna dair nakil için: “Bu hesapta bir yanlış olduğu açıktır. Mekke’nin, kervan yolu üzerinde kurulmuş bir trampa pazarı ve bir kozmopolit şehir olduğu hakikati karşısında bu ifadeyi garip bulmamak mümkün değildir” demek suretiyle, bu dönem okur-yazar sayısının çok daha fazla olması gerektiğine dair kanaatini ortaya koymuştur. Bkz. A’zamî, M. Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. Hulusi Yavuz, İz Yay., İstanbul 1993, s. 3.

²⁵ Bkz. Ugan, *a.g.m.*, s. 141.

²⁶ Ugan, *a.g.m.*, s. 141.

²⁷ *İbn Sa’d*, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y., III/613.; Belâzurî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 695.

Karşılıklı medh ve zem, Câhiliye dönemi hitâbetinin hiç şüphesiz ki temel temasını teşkil eder.²⁸ Araplar her yıl düzenlenen Ukâz, Mecenne, Zü'l-Mecâz gibi panayır-larda sadece ticaretle uğraşmaz, buraları edebî zenginliği haiz birer mekân haline getirir-lerdi. Buralara bütün kabile reisleri, melikleri, seyyidleri, şair ve hatipleri iştirak ederdi. Herkes yerini aldığı anda, şair yahut hatip meydana çıkar ve kendilerine mahsus bir âhenk ile hutbe ve şiirlerini ilkâ' ve inşâd eylerdi. Meydanda bulunanlar kemâl-i itina ile hutbe ve şiirleri dinleyip hıfzeta gayret ederlerdi.²⁹ Ayrıca, "Bu panayırlarda her kabi-lenin şairleri ve hatipleri, kendi şan ve şöhretlerini yükseltmeye, cömertlik ve konukseverliğini tanıtmaya çalıştığı gibi, düşmanı olan kabileyi de kötölemek için iyi bir fırsat bulmuş olurlardı."³⁰

Câhiliye hatipleri, konuşmalarını ya ayakta yüksek bir yerde ya da binek üzerin-de icra ederler ve bu esnada da dinleyiciler üzerinde konuşmanın daha tesirli olabilmesi gayesiyle ellerinde bulundurdukları ok veya mızrak ile nutka göre birtakım işaretler yaptıkları gibi, jest ve mimiklerini de en iyi şekilde kullanmaya gayret ederlerdi.³¹ Ayrıca düzgün bir kıyafetle hitâbetin yapılması, elde baston, kılıç veya mızrak bulundurulması, başa sarık sarılması ve konuşmanın irticâlen yapılması bu dönem hitâbetinin esasların-dan sayılmaktadır.³²

Şair, Câhiliye döneminde ilk zamanlar hatipten üstün tutulmaktayken, sonraları şairler çoğalıp da şiiri sadece bir kazanç vesilesi haline getirip bununla insanların namuslarına dil uzatmaya başlayınca, halk bu sefer hatiplere değer vermeğe başlamıştır.³³

B. Bir Hatip Olarak Hz. Peygamber

Her hatibin kendine mahsus bir ifade üslûbunun olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in de bir din mübelliği olarak dînî ahkâmı muhataplarına telkin ve tebyîn etmek sûretiyle onları etkilemek maksadına binâen başvurduğu bir takım ifade üslûbu mevcuttur. Hem böyle olması da hitâbetin tesiri noktasından zaruridir. Zira bi-

²⁸ Bkz. Elmalı, Hüseyin, "Hitâbet", İ.A., T.D.V., İstanbul 1998, XVIII/158-160.; Butrus el-Bustânî, a.g.e., I/41.

²⁹ Halim Sabit, "Hutbelere Dair, Kable'l-Bi'seti Hutbe", I/88-9.

³⁰ Ezrâkî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh, **Ahbârü Mekke ve Mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr**, çev. Yunus Vehbi Yavuz, **Kâbe ve Mekke Tarihi**, Çağrı Yay., İstanbul 1980, s. 178 vd. Kazancı, a.g.e., s. 31.; Bu panayırlarla ilgili olarak bkz. Hasan, H. İbrahim, **Siyasî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, I-VI+II, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yay., III.bsk., İstanbul 1991, I/89 vd.; Çağatay, Neşet, **İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi**, T.T.K.Y., Ankara 1989, s. 112.; **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, T.T.K.Y., Ankara 1992, s. 7.

³¹ Butrus el-Bustânî, a.g.e., I/386.; Savran, A.-Demirayak, K., a.g.e., s. 112.; Furat, a.g.e., s. 96.

³² Savran, A.-Demirayak, K., a.g.e., s. 112.; Elmalı, a.g.m., XVIII/158.; Câhiliye dönemi hatiplerinin konumu ve hitâbetlerindeki âdetleri için ayrıca bkz. M. Ebu Zehra, a.g.e., s. 191-2.

³³ Câhiz, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, I-IV, thk. Hasan es-Sendûbî, Dâru İhyâi'l-Ulûm, I.bsk., Beyrut 1993, I/233-4.

linmektedir ki, tek düze ve monoton bir ifade tarzı muhatapları sıkmakta, dolayısıyla bu da onların konuya kendilerini verememeleri neticesini doğurmasının yanı sıra, konuşmadan beklenen tesiri de yok etmektedir. İnsanlara akıllarının kavrayabileceği ölçüde³⁴ söz söyleme hususunda mahir olan Hz. Peygamber'in, jest mimiklerinin yanı sıra kılık kıyafet gibi hitabı tesirli kılıcı unsurlara ehemmiyet verdiği malumdur.

Öyleyse Hz. Peygamber'in hassasiyetle hitabetinde önem verdiği bu unsurları izaha geçebiliriz.

a) Hz. Peygamber'in Fesâhat ve Belâğatı:

İlâhî vahyin tebliğ ve teybini Peygamberliğin aslî unsuru olarak görüldüğünde, insanlara ulaşımda "kelâm"ın ne derece önemi haiz olduğu inkâr olunamaz. Nitekim Hz. Musa, Firavun'u imana davetle görevlendirildiğinde, sözlerinin anlaşılmasında endişesiyle, Rabbına niyaz ederek; "Rabbim! dedi, yüreğime genişlik ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden (şu) bağı çöz. Ki sözümü anlasınlar."³⁵

Hz. Peygamber de imana davetle görevlendirildiği sıralarda Araplar, fesâhat ve belâğat³⁶ cihetiyle en üstün dereceye ulaşmış bulunuyorlardı. Bilhassa Kureyş ve Hevâzin kabileleri, diğerleri arasında bu yönleriyle temayüz etmişlerdi. Edebî açıdan bir altın çağın yaşandığı bu dönemde, Kur'ân-ı Kerîm nazil olmaya başlamış ve Arapları büsbütün şaşkına çevirmişti. Zira ondaki tesir, şimdiye kadar ne okudukları, ne de dinledikleri şiir ve hutbelerde mevcuttu. Halbuki Muhammedü'l-Emîn diye lakaplandıkları bu kimsenin, hem okur-yazar olmadığını, hem de şimdiye kadar hiçbir panayırda hatiplerle hitâbet yahut şiir yarışmasına katılmadığını da pekâlâ biliyorlardı. Bu hâlet-i rûhiye içerisinde onu mecnunlukla dahi suçlamışlardı.³⁷ Oysaki Hz. Peygamber, bizzat Rabbi tarafından bu davet için yetiştirildiğini açıklamaktaydı. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "(Resûlüm!) sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlar-

³⁴ Akılların anlayabileceği ölçüde konuşmayı teşvik eden rivayetler için bkz. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs**, I-II, tsh. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I.bsk., Beyrut 1997, I/177., no.592.

³⁵ Tâ Hâ, 20/25-8.

³⁶ Fesâhat (diksiyon): fasih konuşma, kelime, terki ve cümlelerin pürüzsüz ve kulağa hoş gelecek şekilde söylenmesi; belâğat da, söylenen sözün mekâna, zamana, ortama ve şartlara uygun düşmesi, bir bakıma taşın gediğe konulması anlamındadır. Bkz. Uludağ, Süleyman, **İslâm'da İrşad**, Marifet Yay., İstanbul 1984, s. 232.

³⁷ Hicr, 15/6.

la en güzel şekilde mücadele et!.."38 İşte bu kelâm-ı ilâhî, ondaki eşsiz fesâhat ve belâğat kabiliyetinin bir mevhibe-i Rabbaniyye olduğunun da açık bir delilidir.39

Bu mevhibe-i Rabbaniyye özelliğine ilave olarak, yetiştiği çevrenin de onun fasih konuşmasındaki rolünü unutmamak gerekir. Mekke'nin havası sıcak ve ağır olduğundan çocuklara yaramazdı. Bâdiyenin ise hem havası daha temizdi, hem de yabancılarla temasları olmadığından dilleri bozulmamıştı. Dolayısıyla da fasih bir dile sahiptiler. Nitekim o da, daha çocuk yaştaiken diğer Mekke eşrafının çocukları gibi sütanneye verilmişti. Hz. Peygamber'in fasih bir dile sahip Kureyş kabilesine mensup oluşunun yanı sıra bâdiyedeki Benî Sa'd kabilesinden bir aileye verilmesi, ondaki ifade zenginliğinin maddî yönüne de ışık tutmaktadır.40

Mevlânâ Şiblî de bu hususa şu cümleleriyle değinmektedir: "Arab kabilelerinden her biri, kendini fesahat ve belâğatla mümtaz saymakla beraber, Arab'ın iki kabilesi, kendini bilhassa bu sahada üstün sayardı. Bu iki kabile Kureyş ile Hevâzin idi. Kureyş, Hz. Peygamber'in mensûb olduğu, Hevâzin ise Hz. Peygamber'in arasında yetiştiği kabile idi."41

Hz. Peygamber'in fasih ve belâğat hitabetinde yer verdiği iki önemli metod vardır ki, bunlardan da kısaca bahsetmek yerinde olur:

1. Soru-cevap (isticvâb) usûlü:

Soru-cevap yönteminin, ilk insanla başlayıp günümüze kadar süregelen öğretim yöntemlerinden birisi olduğu malumdur.

Hz. Peygamber'in de tebliğ ve tebyîn vazifesi gereği muhataplarına soru-cevap yöntemini etkin şekilde kullandığı hadis kaynaklarımızda görülmektedir. O, "kimi zaman herhangi bir konuda bilgi vermeden önce o konuya hazırlık amacıyla soru sorar;

³⁸ Nahl, 16/125.

³⁹ Bkz. Kadı İyâz, İyad b. Musa el-Yahsûbî (476-544), **eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ**, notlarla birlikte çev. Suat Cebeci, **Şifâ-ı Şerîf Tercüme ve Şerhi**, Rehber Yay., I.bsk., Ankara 1992, s. 65-71.; Koçyiğit, Talat, **İslâmî Davetin Mahiyeti ve Hazreti Peygamber'in Hutbeleri**, Kılıç Yay., Ankara 1994, s. 195-206.; Bayraktar, İbrahim, **Edebî ve İlmî Açından Hadis**, Işık Yay., İzmir 1998, s. 29-33.; Yardım, Ali, **Peygamberimiz'in Şemâili**, Erkam Yay., İstanbul 1998, s. 283.

⁴⁰ Bkz. İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Meâfirî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, I-IV, thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhâfız Şelebî, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, II. bsk, Beyrut 1997, I/204.; İbn Sa'd, **a.g.e.**, I/113.; Hz. Peygamber'in en fasih konuşan olduğuna dair rivayetler ve değerlendirmesi için bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, I/182., no. 609.; Fesâhat ve belâğatıyla ilgili geniş bilgi için ise bkz. Kutayfî, **a.g.e.**, s. 55-62.

⁴¹ Mevlânâ Şiblî, **Asr-ı Saâdet**, çev. Ö. Rıza Doğrul; sad. O. Zeki Mollamehmedoğlu, I-V, Eser Neşriyat, İstanbul 1978, II/30.

kimi zaman bir örnek olay anlatır ve o olaydaki karakterlerle ilgili soru sorar, dikkatlerin belli bir konuya odaklanmasını sağlar; bazen de kendisini dinleyenlere bir şeyler öğretmek maksadıyla bilen birisine sorular sorardı. Peygamberimizin özel bir soruya genel cevaplar verdiği zamanlar olduğu gibi, aynı soruya, muhatabı olan kişinin bireysel farklılıklarından dolayı, farklı cevaplar verdiği de olurdu.”⁴²

“Peygamber (a.s.) sahabeye: “Yaz-kış yapraklarını dökmeyen, bundan dolayı da müslümana en çok benzeyen ağaç hangisidir?” diye sordu. Herkes aklına gelen ağaçları sıralamaya başladı. Buna rağmen cevabı bulamadılar. Sadece İbn Ömer cevabı bildiği halde, o da genç olduğu için (edeb gereği) söylemeye cesaret edemedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, bu ağacın “hurma” olduğunu söyledi.”⁴³

Bu hususta daha pek çok örnek bulmak mümkündür. Ancak belki de en meşhuru, “Cibril Hadisi”⁴⁴ olarak bilinendir. Bu hadiste, Cebrail (a.s.) ile Peygamberimiz arasında soru-cevap usûlü ile bir bilgi alış-verişi gerçekleşmiştir.

2. Tekrar usûlü:

Kısa bir cümleyi üç defa tekrar etme: Peygamber (a.s.) veda haccında hutbe irad ederken; “Ey insanlar! Yarın beni sizden soracaklar, ne diyeceksiniz?” diye sormuş, topluluğun da: “Allah’ın elçiliğini îfa ettin, vazifeni yerine getirdin, bize vasiyet ve öğütte bulundun, diye şehadet ederiz” demeleri üzerine Hz. Peygamber: “Şahid ol yâ Rab! Şahid ol yâ Rab! Şahid ol yâ Rab!” buyurmuşlardır.⁴⁵

Soruyu üç defa sorduktan sonra cevap verme: Resûlullah, Hz. Muâz’ı terkesine bindirmiş götürüyordu. Bir ara, “Yâ Muâz!” diye seslendi. Hz. Muâz: “Buyur yâ Resûlallah!” dedi. Ancak Hz. Peygamber aynı şeyi üç kere tekrarladıktan sonradır ki; “Kelime-i şehâdet getirene Allah Cehennemi haram kıldı” buyurdu.⁴⁶

Peygamber (a.s.)’ın bazen soruyu bir defa sorduğu da olurdu: Peygamberimiz: “Yâ Muâz! Allah’ın kulları üzerindeki hakkının ne olduğunu biliyor musun?” diye sordu. Hz. Muâz: “Hayır” dedi. Bunun üzerine Peygamber (a.s.): “Ona şirk koşmadan ibadet etmektir. Peki kulların Allah üzerindeki haklarının ne olduğunu biliyor musun?”

⁴² Ay, Mehmet Emin (Editör), *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*, Anadolu Üniversitesi Yay., I. bsk., Eskişehir 2010, s. 76.

⁴³ Buharî, *İlim*, 4.; Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim (bi-Şerhi’n-Nevevî)*, I-V, Kahire, t.y., *Sıfâtü’l-Münâfıkîn*, 37.

⁴⁴ Buharî, *İman*, 3.; Müslim, *İman*, 1, 5, 7.

⁴⁵ İbn Mâce, *Menâsik*, 84.; Örnek için bkz. *Menâsik*, 76.

⁴⁶ Müslim, *İman*, 50.

diye sordu. Hz. Muâz yine: “Hayır” dedi. Bu sefer Peygamberimiz: “Bunu yapanlara azab etmemektir.” buyurdu.⁴⁷

b) Jest ve Mimiklerini Kullanışı:

Nebî (a.s.) hitâbetini lüzumu dâhilinde gerekli ölçüde jest ve mimiklerle desteklemiş ve bu sûretle muhataplarının mevzuu daha iyi kavramalarını temin gayesi gütmüştür.

Konuyla ilgili olarak şu misalleri sıralayabiliriz:

I. “Cennet kapısının halkasını ilk defa tutan ve çalan ben olacağım” derken, eliyle bir kapı halkasını tutup çalar gibi yapmıştır.⁴⁸

II. Ka’b b. Mâlik (50/670) tövbesinin kabulünü hikâye ederken, Peygamberimizin kendisini sevinçten parlayan bir yüzle karşıladığını ve şöyle dediğini ifade eder: “Anandan doğduğundan beri, senin için en hayırlı bir gün olarak müjdelerim bu günü.”

Ka’b diyor ki; “Resûlullah (a.s.) sevindiğinde yüzü nurlanır, âdetâ ay parçası gibi olurdu. Bu durumunu biz anlardık.”⁴⁹

III. Usâme b. Zeyd’in (54/674), Kureyş eşrafından hırsızlık yapan bir kadına şefaatçi olması neticesinde de peygamberimizin yüzünün renginin değiştiği rivayet edilir.⁵⁰

c) Kıyafeti:

Resûlullah’ın namaz ve hutbe için özel bir giysi kullandığına dair bir rivayete rastlayamadık. Bu da göstermektedir ki; o, gündelik elbiseleriyle mihraba geçip namaz kıldırıyor ve minbere çıkıp hutbe irad ediyordu.

Giyimindeki temel prensip, sade ve imkân ölçüsünde olanı temiz olarak giymektir. Bu hususu Halim Sabit şöyle ifade etmektedir: “Resûlü Ekrem Efendimiz Hazretleri, hutbeye çıktığı esnada, sair vakitlerde giymediği ve ashab-ı kirâm’ın dahi iktisâ i’tiyâdında bulunmadığı elbiseyi giymezdi. Cuma ve hutbeye mahsus olarak başına talîsân bağlamak, uzun ve geniş cübbe...iktisâ eylemek âdât-ı peygamberîden değildi...sair günlerde ne iktisâ buyururlarsa, Cuma ve hutbeye dahi öyle bir elbise ile çıkar-

⁴⁷ Müslim, **İman**, 46-8.

⁴⁸ Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, **Sünen**, I-II, thr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, I.bsk., Beyrut 1996, **Mukaddime**, 8.

⁴⁹ Buharî, **Meğâzî**, 80.

⁵⁰ Müslim, **Hudûd**, 9.

lardı. Şu kadar var ki, Cumaya çıktıkları esnada elbise-i mu'tâdesinin cedîdini, olmaz ise daha ziyade nazîf, yıkanmış olanını iktisâ buyururlardı."⁵¹

İbn Sa'd (230/844), Hz. Peygamber'in Ammân işi olan bir elbiseyi Cuma ve bayram günlerinde giydiğini, sonrasında ise bunu dürüp kaldırdığını söyler.⁵² Ancak bu elbisenin, bâhusus hitâbet için değil de, Cuma ve bayram günleri gibi cemiyet teşkil eden günler için giyildiğini düşünmek daha isabetli olur. Nitekim Peygamberimiz de şöyle buyurmuştur: "Ey Mü'minler! Gönlünüzce yiyip-içiniz, giyiniz ve Allah yolunda sarf ediniz. Ancak israfa veya kibir ve gurura kaçmayınız."⁵³

C. Hutbelerindeki Hususiyetler

İbn Kayyım'ın (751/1350) belirttiği üzere Hz. Peygamber yerde, minber üzerinde, erkek ve dişi develer üstünde hutbe okumuştur. Minberi üç basamaklı idi. Minbere çıkıp da cemaata yönelince müezzin yalnızca ezan okur, ezanın öncesinde veya sonrasında hiçbir şey söylemezdi. Hz. Peygamber hutbeye başlayınca hiç kimse her hangi bir şey söylemek için asla sesini çıkarmazdı.⁵⁴

İbn Sa'd'ın bildirdiğine göre, halka hitâben yaptığı konuşmalarında Peygamber Efendimizin gözleri kızarır, sesinin tonu yükselir, heyecanı fevkalâde artar; âdetâ sabah-akşam birliğini kontrol edip de onlara çeki-düzen veren bir komutan edasını takınırdı. Bu tarz konuşmalarında ellerinde hem dayanmakta, hem de sağa-sola işaret etmekte kullanılan "muhsara" denilen baston, âsâ gibi bir şey bulundurulardı.⁵⁵

Hutbelerinde ağırlığı şu hususlar teşkil etmekteydi; verdiği nimetlerden ve övgüye layık vasıflarından dolayı Allah'a hamdü senâda bulunma, İslâm dininin temel prensiplerini öğretme, cennet, cehennem ve âhîret ahvâlini beyan, Allah'tan sakınmayı emretme, Allah'ın hoşnut ve gazaplandığı hususları açıklama..⁵⁶

⁵¹ Halim Sabit, "Hutbelere Dair, Hutbeler Hakkında Sîret-i Nebeviyye", **Sırat-ı Mustakîm**, c.I, adet. 12, 1324, s. 179.

⁵² Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e.**, I/20.

⁵³ İbn Mâce, **Libâs**, 23.

⁵⁴ Dârimî, **Salât**, 201.; İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd b. Harîz ez-Zer'î ed-Dîmeşkî, **Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-Ibâd**, I-VI, çev. Heyet, İklim Yay., İstanbul1988-90, I/170, 173.

⁵⁵ İbn Sa'd, **a.g.e.**, I/377. "كان يخطب بمخصرة في يده"; İbn Kayyım, **a.g.e.**, I/173.

⁵⁶ İbn Kayyım, **a.g.e.**, I/172.; Halim Sabit, "Hutbelere Dair, Ba'de'l-Bi'seti Hutbe", **Sırat-ı Mustakîm**, c.I, adet. 10, 1324, s. 154-5.

Hutbe esnasında yeni bir durumla karşı karşıya geldiğinde öncelikle onunla meşgul olur, daha sonra hutbesine devam ederdi.⁵⁷ Meselâ; Peygamber Efendimiz hutbe irad etmekteyken mescide Süleyk el-Ğatafânî girdi. Peygamberimiz hutbesini keserek ona: "Namaz kıldın mı?" diye sordu. O da: "Hayır" diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamber (a.s.): "İki rek'at namaz kıl" buyurdu⁵⁸ ve kaldığı yerden hutbesine devam etti.

Cemaatin ihtiyacına göre hutbeyi bazen kısa, bazen de uzun okurdu. Ârizî ne-denle okuduğu hutbe, düzenli okuduğu hutbeden daha uzundu.⁵⁹ Ayrıca, halkın tenvîr ve irşadını ihtiva eden hutbelerini haber cümleleriyle irad ederdi. Ancak hutbelerinin tesirini arttırmak istediğinde ise, onları soru-cevap şeklinde söylerdi.⁶⁰

Bayramlarda ayrıca yalnız kadınlara mahsus hutbe okur, onları sadaka vermeye teşvik ederdi.⁶¹

Bir diğer önemli husus ise, Hz. Peygamber'in çoğu zaman hutbelerinde Kur'ân tilâvet etmesidir.⁶²

Ahmet Hamdi Akseki'nin tespitlerine göre de; "Resûlü Ekrem Efendimiz'in Mekke'deki hutbeleri zemînü zamanın müsaadesizliğine mebnî"⁶³ kısa ve açık birer ve-cize halindedir.

a) Hutbelerinin Başlangıcı:

Konuyla ilgili olarak İbn Kuteybe'nin tespiti şöyledir:

تبعثُ خطب رسول الله (ص), فوجدتُ أوائل أكثرها: "الحمد لله نحمده ونستعينه ونؤمن به ونتوكل عليه ونستغفره و نتوب إليه ونعوذ بالله من شرور أنفسنا ومن سيئات أعمالنا، من يهده الله فلا مضل له ومن يضلل فلا هادي له، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له". ووجدت في بعضها: "أوصيكم، عباد الله، بتقوى الله وأحثكم على طاعته". ووجدت في خطبة له بعد حمد الله والثناء عليه: أيها الناس..... ووجدت كل خطبة مفتاحها الحمد إلا خطبة العيد.⁶⁴ فإن مفتاحها التكبير.

⁵⁷ İbn Kayyim, a.g.e., I/174.

⁵⁸ İbn Mâce, İkâmetü's-Salât ve's-Sünnetü fihâ, 87.

⁵⁹ İbn Kayyim, a.g.e., I/174.

⁶⁰ Şiblî, a.g.e., II/31.

⁶¹ Buharî, Zekât, 21, 33.

⁶² Dârimî, Salât, 197.; İbn Kayyim, a.g.e., I/171.

⁶³ Akseki, A. Hamdi, Yeni Hutbelerim, I-II, D.İ.R.N., İstanbul 1936, II/516-7.

⁶⁴ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, Uyûnu'l-Ahbâr, I-IV, şerh ve ta'lik. Yusuf Ali Tavîl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., II/251.

Buna göre, Hz. Peygamber hutbelerine hamdele ile başlamaktadır. Bunun tek istisnası bayram hutbeleridir. Zira onlara hamdele yerine tekbir ile başlamaktadır.

b) Hutbelerinin Taksimâtı:

Hz Peygamber'in hutbeleri gerek muhtevaları ve gerekse irad olundukları zaman cihetinden tetkik edildiklerinde, bunların genelde şu üç gurupta toplandıkları müşahede olunur:⁶⁵

I. Muayyen zamanlarda irad edilen hutbeler: (الخطب النبوية الدورية)

Cuma ve bayram hutbeleri ile hac hutbeleri bu kısma dahildir.

II. Muayyen bir vakte ait olmayıp, beklenmedik bir hâdise vukûuna binâen, bu hâdiseye tahsis edilmiş hutbeler: (الخطب النبوية الطارئة)

III. Genel anlamda hem müslümanların hem de diğer insanların bilmeleri gereken hususlara tahsis edilmiş hutbeler: (الخطب النبوية العامة)

c) Hutbelerine Dair Literatür Seçkisi:

Nübüvvet hayatı süresince doğal olarak yüzlerce defa değişik fert ve topluluklara hitâbetmiş olan Hz. Peygamber'in, Kazancı'ya göre Medine'de cemaatinin ondan dinlediği Cuma hutbesi sayısı, "beş yüz civarındadır. Bilhassa sabah namazlarından sonra yapılan sohbetler de buna ilâve edilirse hutbe sayısı bini geçer."⁶⁶

Ancak peşinen şu hususu da ifade etmemiz gerekir ki, maalesef hadis kitapları içerisinde Hz. Peygamberin hutbelerine tahsis olunmuş müstakil bölümler bulunmamasının yanı sıra, bir takım örnekler dışında tam olarak tespit edilip nakledilmiş hutbe metinleri de bulmak mümkün değildir.⁶⁷

Buna ilaveten, kaynaklarımızın bildirdiği üzere müstakil olarak Hz. Peygamber'in hutbelerini derleyen klâsik dönem eserlerinin de, önemli bir kısmının zamanımıza ulaşma şansları olmamıştır. Bununla birlikte, Câhız'ın (255/868) *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i ve İbn Abdirabbih'in (327/939) *el-Ikdü'l-Ferîd*'i gibi edebiyat ağırlıklı eserlerde kısmî bilgiler

⁶⁵ Bu taksimât ile ilgili olarak bkz. Koçyiğit, **a.g.e.**, s. 212.; Muhammed İbrahim, **a.g.e.**, s. 49, 143, 251.; Kazancı'nın taksiminde ise iki şık vardır: I. Muayyen zamanlarda yaptığı konuşmalar, II. Muayyen vakte bağlı olmayan hutbeler. Bkz. Kazancı, **a.g.e.**, s. 8.

⁶⁶ Kazancı, **a.g.e.**, s. 11.

⁶⁷ Bkz. Koçyiğit, **a.g.e.**, s. 207.

mevcuttur. Günümüze doğru gelindiğinde ise, A. Zeki Safvet'in *Cemheretü Hutabi'l-Arab*⁶⁸ adlı eserini de bu cümleden zikredebiliriz.

Buna göre, kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in hutbeleri ile ilgili olarak telif olunduğu zikrolunan eserler ve müelliflerinden bir demeti şöylece kaydedebiliriz:⁶⁹

- a) كتاب خطب النبي: Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilllah b. Ebî Süfyân el-Medâinî (215/830)
- b) خطب النبي: Ebu'ş-Şeyh Muhammed b. Cafer b. Hayyân el-İsbehânî (369/979)
- c) خطب النبي: Ebu'l-Abbâs Cafer b. Muhammed el-Müstağfirî (433/1041)
- d) أربعون خطبة للنبي مع شروحيها: İbn Ved'ân, Ebu Nasr Muhammed b. Ali (494/1100)⁷⁰
- e) خطب الأربعين من أحاديث سيد المرسلين: Abdulazîz b. Ahmed el-Hanefî (hicrî 750 civarı/1350'ler)
- f) خطب النبي: Abdalbâsıt b. Ali el-Fâhûrî Müfti-i Beyrut (1324/1908)
- g) خطب النبي: Abdulazîz b. Yahya eş-Şî
- h) اتحاف الأنام بخطب رسول الاسلام: Muhammed Haîl el-Hatîb
- i) خطب الرسول: Abdülhamîd Şakir⁷¹
- j) خطب الرسول: Ömer el-Kutaytî⁷²
- k) الخطب المصطفوية: Muhammed Ali Ekrem el-Âravî⁷³

Sonuç

Kendi tabiriyle *muallim* olan Hz. Peygamber'in 23 yıllık risâlet hayatı, insanlara Allah Teâlâ'nın dinini tebliğ ve tebyin ile dopdolu geçmiştir. Her peygamber gibi o da, kelâmın tüm inceliklerini ve yardımcı enstrumanlarını bikakkın kullanmıştır. Günümüz

⁶⁸ Safvet, A. Zeki, *Cemheretü Hutabi'l-Arab fî Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zâhire*, I-III, 1962, (I/147-159.)

⁶⁹ Liste için bkz. İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakûb, *Kitâbu'l-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., s.147.; Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdilllah Hacı Halîfe, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990, I/715.; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, T.D.V.Y., I.bsk., Ankara 1996, s. 86.; Münecid, Selahaddin, *Mu'cem mâ Üllife an Resûlillah*, I.bsk., Beyrut 1982, s. 292-3.

⁷⁰ İbn Ved'ân'ın, Muhammed Şefik Ervâsî tarafından tahkiki yapılarak 1965 İstanbul baskılı **el-Hutabu'n-Nebeviyye** adlı eseri, yukarıda zikri geçen eseri olmalıdır. Zira yukarıdaki isimle paralel olarak eser kırk hadis ihtiva etmektedir.

⁷¹ Trablus 1995.

⁷² Tunus 1990.

⁷³ Kalkuta, 1895.

etkin iletişim teknikleri, eğitim ve öğretim yöntemleri gibi akademik alanda ortaya konan araştırma neticelerini, müspet anlamda Hz. Peygamber'in hitabetinde ve hutbelerinde rahatlıkla bulmak mümkündür.

Hem fert fert hem de genel anlamda din eğitimi sahasında uğraş veren her bir Müslüman şahsiyetin, bugünden düne bakarak Hz. Rasûlullah'ta bulacağı tebliğ örneğini rehber edinme zorunluluğu muhakkaktır. Onun (a.s), kelâmındaki örneğiyle de *üsve-i hasene* oluş keyfiyeti tâbîleri için apaçık ortada durmaktadır.

Kaynakça

- A'zamî, M. Mustafa, **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, çev. Hulusi Yavuz, İz Yay., İstanbul 1993
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs**, I-II, tsh. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I.bsk., Beyrut 1997
- Akseki, A. Hamdi, **Yeni Hutbelerim**, I-II, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, İstanbul 1936
- Ay, Mehmet Emin (Editör), **Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik**, Anadolu Üniversitesi Yay., I. bsk., Eskişehir 2010
- Bayraktar, İbrahim, **Edebî ve İlmî Açından Hadis**, Işık Yay., İzmir 1998
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, **Fütûhu'l-Büldân**, çev. Mustafa Fayda, K.T.B.Y., I.bsk., Ankara 1987
- Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahîhu'l-Buharî**, I-VIII, thk. Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz, Dâru'l-Fikr, I.bsk., Beyrut 1991
- Butrus el-Bustânî, **Üdebâü'l-Arab fi'l-Câhiliyyeti ve Sadri'l-İslâm**, I-IV, Dâru Nazîr Ubûd, Beyrut 1989
- Câbirî, Muhammed Âbid, **Tekvînü'l-Aklî'l-Arabî**, çev. İbrahim Akbaba, **Arap Aklının Oluşumu**, İz Yay., İstanbul 1997
- Çağatay, Neşet, **İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi**, T.T.K.Y., Ankara 1989, s. 112.; **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, T.T.K.Y., Ankara 1992
- Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, çev. Ramazan Şeşen, T.K.A.E.Y., II.bsk., Ankara 1988
- Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, I-IV, thk. Hasan es-Sendûbî, Dâru İhyâi'l-Ulûm, I.bsk., Beyrut 1993
- Çakan, İsmail Lütfi, **Dînî Hitâbet (Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri)**, M.Ü.İFAV.Y., İstanbul 1998
-, "Hitabet ve İrşad Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri", **Din Öğretimi Dergisi**, Ankara 1988, sy. 15, s. 50-54.
- Danışman, Nafiz, "'Câhiliyye' Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i", **Ank.Ü.İ.F.D.**, 1958, sy. I-IV, s. 192-97.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman, **Sünen**, I-II, thr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I.bsk., Beyrut 1996
- Devlilioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yay., XV. bsk., Ankara 1998
- Doğan, Recai, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", **Dînî Araştırmalar**, c.I, sy. 2, Ankara 1998, s. 5-51.
- Doğdu, Süleyman, **Dînî Hitâbet**, Ankara 1984

- Elmalı, Hüseyin, "*Hitâbet*", **İ.A., T.D.V.**, İstanbul 1998, XVIII/158-160.
- Ezrâkî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh, **Ahbâru Mekke ve Mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr**, çev. Yunus Vehbi Yavuz, **Kâbe ve Mekke Tarihi**, Çağrı Yay., İstanbul 1980
- Fayda, Mustafa, "*Câhiliye*", **İ.A., T.D.V.**, İstanbul 1993, VII/17-19.
- Furat, A. Subhi, **Arap Edebiyatı Tarihi I-Başlangıçtan XVI. Asra Kadar**, İ.Ü.E.F.Y., İstanbul 1996
- Goldziher, Ignace, **Klâsik Arap Literatürü**, çev. Azmi yüksel-Rahmi Er, İmaj Yay., I.bsk., Ankara 1993
- Görgülü, Hasan Ali, "*Hz. Peygamber'in Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları*", **S.D.Ü.İ.F.D.**, 1996, sy. 3, s. 171-235.
- Gözütok, Şakir, "*Câhiliye Dönemi Aydınlarının İslâm'a Karşı Tutumları*", **Y.Y.Ü.İ.F.D.**, 1988, yıl 2, sy. 2, s. 167-188.
- Halim Sabit, "*Hutbelere Dair, Kable'l-Bi'seti Hutbe*", **Sırat-ı Mustakîm**, c.I, adet 6,1324, s. 88-89.
-, "*Hutbelere Dair, Hutbeler Hakkında Sîret-i Nebeviyye*", **Sırat-ı Mustakîm**, c.I, adet. 12, 1324, s. 179-180.
-, "*Hutbelere Dair, Ba'de'l-Bi'seti Hutbe*", **Sırat-ı Mustakîm**, c.I, adet. 10, 1324, s. 154-155.
- Hasan, H. İbrahim, **Siyasî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, I-VI+II, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yay., III.bsk., İstanbul 1991
- Huart, Clement, **Arab ve İslâm Edebiyatı**, çev. Cemal Sezgin, Ankara, t.y.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Meâfirî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, I-IV, thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhâfız Şelebî, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, II. bsk, Beyrut 1997
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd b. Harîz ez-Zer'î ed-Dimeşki, **Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-Ibâd**, I-VI, çev. Heyet, İklim Yay., İstanbul 1988-90
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, **Uyûnu'l-Ahbâr**, I-IV, şerh ve ta'lik. Yusuf Ali Tavîl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- İbn Mâce, Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, **Sünen**, I-II, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemalüddîn, **Lisânu'l- Arab**, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1990
- İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakûb, **Kitâbu'l-Fihrist**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.
- Kadı İyâz, İyad b. Musa el-Yahsûbî (476-544), **eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ**, notlarla birlikte çev. Suat Cebeci, **Şifâ-ı Şerîf Tercüme ve Şerhi**, Rehber Yay., I.bsk., Ankara 1992
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh Hacı Halîfe, **Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübî ve'l-Fünûn**, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990
- Kaya, Mahmut, "*Hitâbet*", **İ.A., T.D.V.**, İstanbul 1998, XVIII/156-58.
- Kazancı, Ahmet Lütfi, **Peygamber Efendimizin Hitâbeti**, Marifet Yay., İstanbul 1980
- Koçyiğit, Talat, **İslâmî Davetin Mahiyeti ve Hazreti Peygamber'in Hutbeleri**, Kılıç Yay., Ankara 1994
- Kutaytî, Ömer, **Hutabu'r-Rasûl, Cem'uhâ ve Tebvîbuhâ ve Dirâsetuhâ**, I. bsk., Tunus 1990
- Mevlânâ Şiblî, **Asr-ı Saâdet**, çev. Ö. Rıza Doğrul; sad. O. Zeki Mollamehmedoğlu, I-V, Eser Neşriyat, İstanbul 1978
- Muhammed Ebu Zehra, **el-Hatâbe, Usûluhâ Târîhuhâ fî Ezheri Usûrihâ Inde'l-Arab**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, t.y.
- Muhammed İbrahim Muhammed İbrahim, **el-Cânibu'l-İ'lâmî fî Hutabi'r-Resûl**, el-Mektebetü'l-İslâmî, I.bsk., Beyrut 1986
- Müneccid, Selahaddin, **Mu'cem mâ Üllife an Resûlillah**, I.bsk., Beyrut 1982

- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, **Sahîhu Müslim (bi-Şerhi'n-Nevevî)**, I-V, Kahire, t.y.
- Özdemir, Emin, **Sözlü-Yazılı Anlatım Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992
- Safsâfî, A. Mursy, **Türkçe-Arapça Büyük Lûgat (Safsafy Sözlüğü)**, Çağrı Yay., II. bsk., İstanbul 1983
- Safvet, A. Zeki, **Cemheretü Hutabi'l-Arab fî Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zâhire**, I-III, 1962
- Sâmi, Şemseddin, **Kâmûs-ı Türkî**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989
- Sancak, Yusuf, **Hız. Peygamber Devrinde Şiir**, Şafak Yay., Erzurum 1999
- Sarıcık, Murat, "Zann-ı Câhiliyye ve Hükm-i Câhiliyye", **S.D.Ü.İ.F.D.**, 1994, sy. 1, s. 85-103.
- Savran, Ahmet-Demirayak, Kemal, **Arap Edebiyatı Tarihi-Câhiliye Dönemi**, A.Ü.F.E.F.Y., Erzurum 1993
- Seydişehrî, M. Es'ad, **Tarih-i Dîn-i İslâm**, sad. A. Lütü Kazancı-Osman Kazancı, **İslâm Tarihi**, Marifet Yay., İstanbul 1995
- Sunguroğlu, Kerim, **Türkçe Kompozisyon (Söz ve Yazı Tekniği)**, Elazığ 1970
- Tülücü, Süleyman, " 'Câhiliyye' Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i", **A.Ü.İsl.İ.F.D.**, Ankara 1990, sy. 4, s. 279-285.
- Ugan, Zakir Kadirî, "Dînî ve Gayr-ı Dînî Rivayetler", **D.F.İ.F.D.**, 1926, sene I, sy. 4
- Uğur, Müctebâ, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, T.D.V.Y., I.bsk., Ankara 1996
-, **Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumunu**, Çağrı Yay., İstanbul 1980
- Uludağ, Süleyman, **İslâm'da İrşad**, Marifet Yay., İstanbul 1984
- Wensinck, A.J., "Hutbe" , **İ.A., M.E.B.**, Eskişehir 1997, V/I/617-20.
- Yardım, Ali, **Peygamberimiz'in Şemâili**, Erkam Yay., İstanbul 1998
- Yeğîn, Abdullah ve diğerleri, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat**, Türdav, İstanbul 1995
- Yüce, Abdülhakim, **Konuşma Sanatı ve Hitabet**, Işık Yay., II. bsk., İstanbul 2011